

Essee on valminud Arenguseire Keskuse tellimisel kogumikus "[Pikksilm](#)" avaldamiseks, et selgitada ja lahti mõtestada geökonoomilisi arenguid ja nende mõju Eestile.

Teisenev maailmamajandus: muutuvad jõuvahekorrad ja arengukontekstid

Erik Terk

Tallinna Ülikooli strateegilise juhtimise ja tuleviku-uuringute professor

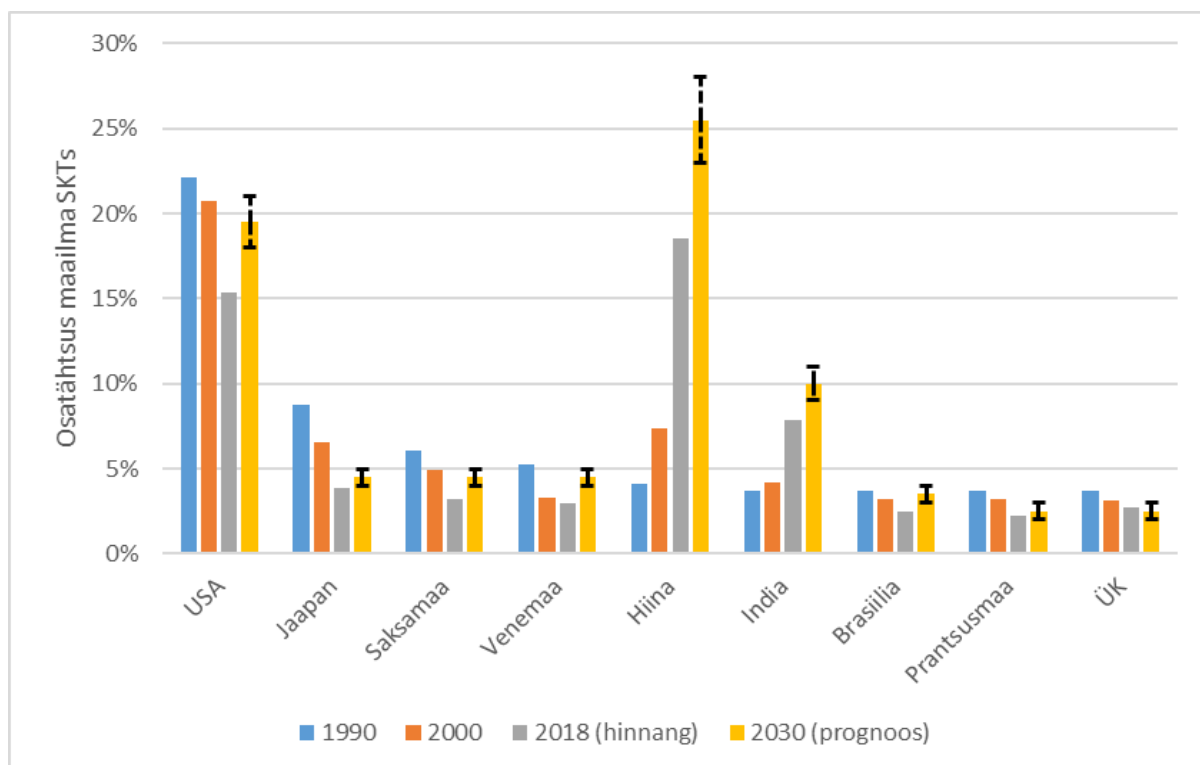

Maailmamajandusest võib rääkida ja kirjutada väga erinevalt. Võib arutleda selle kasvuperspektiivide või struktuuri teisenemise üle, kasutades üldisi makroökonomilisi kategooriaid. Majandusliku aktiivsuse ja majandusvõimu jaotus riikide ja suurte majanduspiirkondade vahel ning selle muutumine jäävad seesuguste käsitluste puhul tagaplaanile või tuuakse analüüsi justnagu kõrvalt sisse, näitamata muutuste tekke- ja arengumehhanisme ning seostamata neid maailmamajanduse arenemise üldise kanvaaga. Vastukaaluks sellele on geopoliitilised ja geökonoomilised analüüsid, kus rõhk on riikidevahelisel konkurentsil võimu, sh majandusvõimu pärast ning sellele omasel sisoloogikal, kuid kus maailmamajanduse üldises arengus nähakse tavaliselt vaid võimumängude kulisse.

Essees püütakse leida kompromiss nende kahe käsitlusviisi vahel ning mõtestada geökonoomiliste trendide arengut ja mõju laiemas kontekstis. Algul vaadeldakse muutuvaid jõuvahekordi riikide tasandil, siis nende mõju avaramas geograafilises ruumis, seejärel arutletakse selle üle, mida võiksid neis toimuvad nihked ja uus konkurentsituatsioon kaasa tuua maailma kaubandusrežiimide ja rahvusvahelise majanduskoostöö üldmustrite muutumisele ning kuidas kõik see võiks seostuda ulatuslikumate ökoloogiliste, demograafiliste ja muude trendidega. Lõpuks püütakse eelneva baasil teha mõned järeldused Eesti kohta ja selle kohta, kuidas oleks mõttekas Eesti arengualternatiive analüüsida.

Uued kasvupoolused ja muutuvad jõuvahekorrad

Esmalt pilk sellele, kuidas on muutumas riikide osatähtsus maailmamajanduses.

Joonis 1: Suuremate riikide osatähtsuse dünaamika maailmamajanduses ostuvõimega korrigeeritud SKT alusel ja selle prognoos aastaks 2030¹.

Eelkõige hakkab silma Hiina majanduse osatähtsuse hoogne ülesööst. Hiinast sai juba hulk aega tagasi maailma suurim eksportöör, nüüdseks on ta USAst möödunud ka ostuvõimega korrigeeritud SKT arvestuses, küll mitte veel nominaalse SKT arvestuses². Hoogsat kasvu näitab ka India. Ajaloolisel skaalal hinnatuna on nihe majandusvõimu jaotuses toimunud erakordselt lühikese aja jooksul. Nihe on olnud Aasia riikide kasuks ja Euroopa kahjuks ning prognoosijate arvates trend jätkub. Eeldatavasti toimub maailmamajanduse kasv tulevikus ikkagi Aasias ja USAs.

Ei saa välistada, et mõnede joonisel 1 esitatud Euroopa-väliste maade osatähtsuse tõusu prognoos on liiga optimistlik. Kui võtta arvesse, et kiire majanduskasv võib toimuda mitte ainult joonisel kujutatud maades, vaid ka reas joonisel esindamata, aga siiski küllalt suurtes maades, on Hiina osatähtsuse jõudmist 25 protsendini ja India jõudmist 10 protsendini raske uskuda, isegi juhul, kui nende majandused

¹ Joonise koostamisel on aluseks võetud artiklis Terk, E. Geoökonomilised nihked ja muutuv mänguruum Eestile (Riigikogu Toimetised, nr. 37/2018, lk 91–104) esitatud arvmaterjal. Katkendliku musta joonega on markeeritud erinevate prognoostiliste hinnangute hajuvus.

² Mõlemal näitajal on tunnetuslikust seisukohast omad plussid ja miinused. Riikide majanduste osatähtsuse võrdlus ajateljel, kas ajalooline või prognoostiline, antakse sagedamini ostuvõimega korrigeeritud SKT alusel. Kuna nn alltulevate majanduste raha vahetuskurss on tavaliselt kas ajaloolistel põhjustel või siis teadliku valiku tõttu (eksporti edendamise huvides) madal, aga kodumaiste kaupade ja teenuste hinnad madalate palkade tõttu ja muudel põhjustel samuti madalad ja kuna nad, eriti kui on tegemist suurriikidega, rahuldavad suure osa oma vajadustest tarbekaupade, teenuste ja tooraine järele siseturu arvel, siis on nende maade koht ostuvõimega korrigeeritud SKT baasil koostatud riikide pingeridades parem kui nominaalse SKT näitaja alusel koostatud edetabelites. Nominaalse SKT arvestuses prognoositakse Hiina möödumist USAst umbes 10–12 aasta pärast.

kasvavad prognoosijate poolt eeldatud tempoga³. See aga ei tähenda, et Euroopa osatähtsus saaks oluliselt kõrgemaks tõusta. Joonisel 1 kujutamata „mustad hobused“, kelle osatähtsus võib oluliselt tõusta, nagu Indoneesia, Vietnam ja Nigeeria, ei asu mitte mitte Euroopas, vaid sellest väljaspool.

Ennustamist, kui jätkusuutlikuks või vastupidi, ajutiseks võib osutuda ühe või teise riigi positsioon majanduses, raskendab asjaolu, et tugineda ei saa üksnes makromajandusliku analüüsi klassikalistele parameetritele ja hinnangutele teatud ressursside (loodusvarad, demograafiline ressurss, logistilise asukoha ressurss) olemasolu või juurdetekke kohta, vaid peab arvestama ka sellise keerulise teguriga nagu institutsionaalse raamistiku (*institutional setting*) eripära. Võib rääkida küll ratsionaalse majandamise puhul kohustuslikest põhinõuetest, kuid pole olemas universaalset retsepti, mille järgimine viiks riigi majanduse õitsengule. Kui rahvas suudab sobivate välistegurite olemasolu juures luua sellise tema jaoks sobiva institutsionaalse raamistiku, mis toetab hästi nii materiaalsete väärtuste loomist kui ka inimkapitali ja sotsiaalse kapitali arendamist ja/või uuendamist, kannab see mõne aja jooksul majandusedu. Edu võib katkeda, kas olude muutuse tõttu, millele institutsionaalne raamistik ei suutnud piisavalt hästi kohanduda⁴, potentsiaali ammendumise tõttu või mingil muul põhjusel. Riikide majandusarengu dünaamikat pole võimalik prognoosida lineaarse loogika järgi. Vaatluseluse maa majanduse kasvu prognoosimine on lihtsam perioodil, kui ta on suhteliselt stabiilsetes välistingimustes läbimas selget arengustaadiumi, näiteks suhteliselt odava tootmissisendiga majandus on jõudnud end esialgselt kehtestada välisturgudel ja realiseerib oma odavuseelist. Raskem on tabada üleminekut ühelt arengustaadiumilt teisele, aga ka seda, millal mingi riik suudab alustada uut arengutsüklit või millal hulk aega töötanud arengupotentsiaal sumbub. On perioode, kus majandusteadlased on näiteks küllalt täpselt prognoosinud Hiina või Jaapani majanduskasvu, kuid kui palju on neid, kes suutsid 1970. aastate lõpul ette näha Hiina ülipika hooga majanduskasvu perioodi algust või 1980. aastate lõpul, et imemajanduseks peetav Jaapani majandus satub paarikümne aasta pikkusesse stagnatsiooni. Saada aru, et on tekkimas võimsaks kasvuperioodiks sobiv

³ Hiina kohta tehtud prognoosides on arvestatud, et võrreldes eelnenud marulise kasvutempoga jääb riigi majanduse kasvutempo mõnevõrra aeglasemaks, ehkki võrreldes arenenud maade majandustega on see ikkagi väga kõrge. Omaette küsimus on see, et Hiina ja India kasvumajandused on haavatavam võimalike sotsiaalsete või poliitiliste kataklüsmide poolt. Pikaajalised majandusprognoosid, ka rahvusvahelised, koostatakse tavaliselt eeldusel, et vaadeldaval perioodil kataklüsmi ei toimu, kuid täielikult neid välistada ei saa. Mõlema maa kohta on koostatud ka nn stsenaaristilisi analüüse, kus püütakse läbi mängida ka seda, mis võib toimuda juhul, kui sotsiaalne tasakaal häviks ja/või algaksid tugevad poliitilised tõmbused. Hiina viimase aja poliitika küll näitab, et stabiilsuse tagamisele püütakse väga suurt rõhku panna, vajaduse korral ka majanduskasvu teatud pidurdamise hinnaga.

⁴ Siin võib eristada ühelt poolt kohanemist väliskeskkonnas toimunud muutusega ja kohanemist arengutsüklis kätte jõudnud nn faasivahetuse vajadusega. Näiteks on spekuleeritud selle üle, kuidas suudab Hiina majandus hakkama saada nende nõuetega, mis tekivad siis, kui kallimaks läinud majandus peab sisenema innovatsioonipõhise kasvu faasi.

institutsionaalne raamistik või et endine raamistik keeldub ilma suurte ümbertegemisteta edasi vedamast, on väga raske.

Praeguseks tekkinud situatsiooni võtab kujundliku terminiga kokku Oliver Stuenkel, pannes oma vastilmunud monograafia pealkirjaks mõneti provokatiivselt „Post Western World“. Ta väidab, et seesugune maailm on juba kujunemas ja et Aasia maade toimunud ja jätkuv majanduskasv toob paratamatult kaasa vajaduse arvestada neid tõsiselt nii maailma majandusvõimu, selle institutsioonide ja reeglite, aga ka kogu maailmakorralduse muutmisel. Teiste sõnadega ja seostades eelnevat jooniselt 1 näha olevaga: olukorras, kus Euroopa osatähtsus väheneb, ei suuda ilmselt ka USA üksinda, isegi juhul, kui ta majandus jätkab kasvamist, hoida ülal seni suuresti Lääne domineerimisel kujundatud maailmakaubanduse ja maailmamajanduse mängureeglistikku.

Maailmamajanduses toimuva dünaamika analüüsil ei saa piirduda ainult üksikriikide tasandiga. Mõistmaks toimuvat tuleb lähemalt vaadelda, kuidas riigid on maailmamajandusse haakunud ja millised on seal põhilised üksteist võimendavad suhtluspaarid.

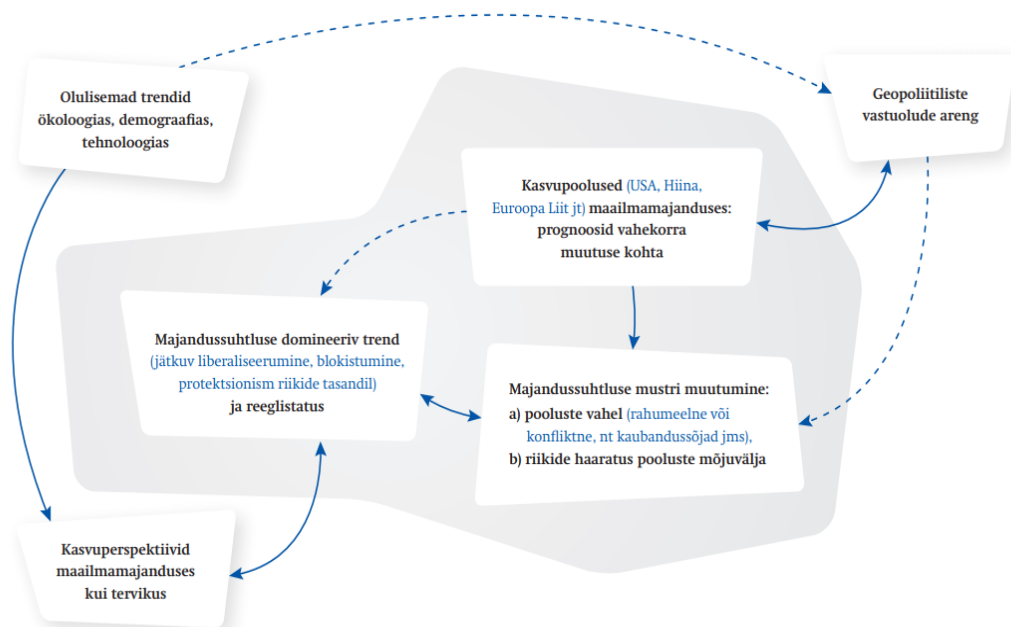
Maailmamajanduse põhiteljeks on viimase paarikümne aasta jooksul olnud USA ja Hiina majandussuhtlus. Vaatamata viimase aja nägelustele on ka praegu Hiina USA põhiline impordi päritoluma ja USA Hiina jaoks põhiline ekspordi sihtriik. Vastastikune sõltuvus ei piirdu ainult kaupade sisse- ja väljaveoga, väga olulised on ka omavahelised kapitalipaigutused. Viimase ülemaailmse finantskriisi ajal sõltus USA hakkamasaamine väga suuresti just Hiina rahapaigutustest USA riigi võlakirjadesse. Mõned autorid kasutavad sellise majanduste sümbioosi tagajärjel tekkinu kohta bipolaarse majandusmaailma mõistet või uudissõnaloomet: Chimerica-keskne maailm, China + America.

Vaadeldes USA majandussuhtlust Euroopa liiderrriikidega me sedavõrd tugevat vastastikuse majandussõltuvuse telge ei leia. USA on küll Saksamaa ja UK jaoks üksikriikide arvestuses ekspordi sihtmaa number üks, aga vahe teiste sihtriikidega ei ole, eriti Saksamaa puhul, just suur ning USA seisukohalt vaadatuna ei tõuse ei Saksamaa ega UK osatähtsus ei tema ekspordis ega impordis üle viie protsendi piiri. Peaaegu analoogiline on pilt ka USA ja Jaapani omavahelistes majandussuhetes. Jaapani osatähtsus USA impordi päritolumaade hulgas on küll natuke suurem, kuue protsendi lähedal, samas Jaapani jaoks pole USA enam konkurentsilt tema domineeriv ekspordi sihtmaa, Hiina on tõusnud selles arvestuses USAga võrdsele tasandile.

Geoökonomilised nihked ja „suur pilt“ nende ümber

Muutuv muutuv. Arutluse jätkamiseks toome sisse veel kaks postulaati. Esiteks, uute kasvupooluste ja majandusliidrite teke pole olune mitte ainult iseeneses, aga ka selle tõttu, et uute kooperasiivõrgustike esiplaanile tõusmise kaudu struktureeritakse ringi globaalset majandusruumi kui tervikut ning sellega võivad kaasned muatused globaalse majandussuhtluse domineerivas reeglistikus ja toimimispraktikas. Võib muutuda see, kas maailmamajandus toimib tulevikus avatumas või suletumas, multilateraalsete globaalsete lepingutega, bilateraalsed lepingutega või majandusblokkide tasandil paika pandud keskkonnas, stabiilsetes või pidevalt ümbermängitavates situatsioonides. Teiseks, geoökonomilised muatused ei teki ega toimi n-ö õhutihjas ruumis, vaid vastastikusel seoses mitmesuguste teiste, valdavalt laiemate protsessidega: geopoliitiliste, demograafiliste, ökoloogiliste ja ka tehnoloogilistega. Moodustub suurem, mitmete side- ja tagasisideahelatega seospilt (vt joonis 2), sellel pildil kujutatavat võiks kokku võtta metafooriga „muutuv muutuv“.

Muutuv geoökonomika

Joonis 2: Muutuv geoökonomika ja selle kontekst

Joonise 2 keskosas on kujutatud tegurid, mis on traditsiooniliselt geoökonomilise käsitlemise aineks, välisringis muud olulised seostegurid. Lisaks on välisringi

paigutatud ka tegur nimetusega *kasvuperspektiivid maailmamajanduses kui tervikus*. Kasvuperspektiividest tulenev kontekst mõjutab joonise siseringi tegureid ja allub ise nii välisringis kujutatud laiemate trendide mõjule, aga on mõjutatud ka geöökonomilises blokis (siseringis) toimuva poolt.

Järgnevas püütakse joonise 2 abil markeerida olulisemaid teguritevahelisi seoseid ja mõjusid. Põhimõtteliselt võib mõjude ahelat oluliselt teisendada hakkav põhitõuge tulla joonise eri kohtadest (see sõltub konkreetsest ajaloolisest situatsioonist). Siinesitatud käsitluses on ahela „lahtiharutamisel“ algpunktiks globaalses majandusruumis uute kasvupooluste ümber ja vahel toimuv.

Muutuvad majandusruumid. Kõige suuremaks muutuseks on kindlasti majandusliku koostööruumi laienemine Hiina ümber, sisuliselt Hiina-keskse majandusliku suurruumi teke Ida- ja Kagu-Aasias ning Okeaanias. Juba praegu on Hiina enamike Ida- ja Kagu-Aasia maade kas väliskaubanduspartner number üks või sellele positsioonile väga lähedal, ta domineerib ka Austraalia ja Uus-Meremaa kaubavahetuses. ASEANi maid võib praeguse seisuga pidada tervikuna sellesse suurruumi kuuluvaks. Oluline on rõhutada, et küsimus ei ole ainult Hiina ekspordis lähiriikide turgudele või vastupidi, suures osas on tegemist nn tööstusharude sisese kaubandusega (*intra-industry trade*), toimub väärtusloomeahelate üksikfaaside jaotamine lähipiirkonna eri riikide vahel, kusjuures lõpptarbija võib asetseda hoopis väljaspool regiooni. Huvitav on situatsioon seoses selliste maadega nagu Jaapan, Lõuna-Korea, Taiwan, Austraalia ja Uus-Meremaa. Kuuludes küll poliitiliselt USA leeri, on nad majanduslike sidemete mõttes muutunud pigem Hiina koostööpartneriteks. Tundub, et rõhudes mitte poliitilises mõttes kohustuslike liitude loomisele või laiahaardeliste ja komplekssete lepingute sõlmimisele, vaid partneritele ärihuvi pakkuvale kaubavahetusele ja väärtusloomeahelate lülide jaotamisele eri maade vahel, on Hiina USAst ja EList oluliselt edukam. Iseküsimus on see, kas või kuivõrd saab Hiina rakendada loodud koostööstruktuuri oma iseseisva, arenenud maade nõudlusest ja sealt tulevatest finantsvoogudest vähe sõltuva majanduspoliitika teenistusse, nagu mõned autorid kalduvad arvama. Vaatamata sellele, et Hiina majandusarengus on siseturg hakanud viimasel ajal varasemast olulisemat rolli mängima, on riigi tegevusvõimalused ikkagi väga suurel määral seotud tema tegevuse eduga laiematel rahvusvahelistel turgudel. Mõnevõrra lihtsustatult, sellega, kuidas maailmamajanduses töötab Chimerica telg.

Palju vastandlikke reaktsioone on tekitanud Hiina poolt 2013. aastal välja kuulutatud initsiatiiv „Üks vöö, üks tee“ (*Belt and Road Initiative*). Initsiatiivi raames saab rääkida Hiina kasvanud välismajanduslikust aktiivsusest peale Aasia ka

Aafrikas ja Euroopas, mis osaliselt seostub küll infrastruktuuri projektidega (sadamad, teed, raudteeühendused), osaliselt ulatub aga selgelt üle nende piiride (näiteks põllumajandusliku maa kokkuostmine Aafrikas). Radikaalsemate tõlgenduste kohaselt on Hiina eesmärk arendada kolmel mandril välja alternatiivsete globaalsete väärtusloomeahelate süsteem, mis konkureeriks olemasolevaga, kus Hiinat ei lasta löögile, sest võtmepositsioonid ja kasumlikumad lülid on seal haaranud Lääne firmad.

Tundub, et geograafilises lähipiirkonnas toimunud Hiina majandusekspansioon ei ole maailma liiderrikides väga suurt vastuseisu tekitanud, on ju tegemist ikkagi avatud koostöövõrgustikega, mitte katsetega luua suletud majandusblokke. Sama peaks kehtima ka *Belt and Road*'i puhul, kuigi siin on negatiivset suhtumist tekkinud tunduvalt enam. Arvatavasti on tundlikuks momendiks just kartus Hiina-poolse arengumaade loodusvarade haaramise ees. Oluliseks fooniks on muidugi ka õhus olev tõsiste Hiina ja USA vaheliste kaubandussõdade perspektiiv, mille president Trump on uljalt välja kuulutanud.

Geoökonomika ja geopoliitika seosed. Uute suurte kasvavate majanduste esilekerkimine loob tihti potentsiaalse pinnase riikidevahelisteks pingeteks, geoökonomilised motiivid põimuvad geopoliitilistega ja võivad üksteist võimendada. Pinged tekivad kergesti riikide püüde baasil kontrollida energiaallikaid, toorainevarusid ja transpordikanaleid või siis neile paremini ligi pääseda, aga ka puhtpoliitilised, majandusega otseselt mitteseotud või vaid nõrgalt seotud motiividel tekkinud vastuolud ja konfliktid võivad üle kanduda majanduspoliitikasse. Praeguse situatsiooni kohta maailmas on murelikult väidetud, et erinevalt näiteks kasvõi 10 või 20 aasta tagusest, on see juba paras segu geoökonomikast ja geopoliitikast.

Kui ei ole tegemist mitte lihtsalt võistlusega positsiooni parandamise pärast, vaid võistlusega maailma juhtiva majandusvõimu positsiooni pärast, annab see situatsioonile täiendava, sümboolse dimensiooni, mis aitab kaasa majanduskonkurentsi seotud küsimuste politiseerimisele.

Tekib kaks küsimust: kas Hiina ähvardab USA välja tõrjuda maailma majandusliidri positsioonilt ja kas Hiina edasine majanduslik tugevnemine võiks kujutada lääneriikidele ka julgeolekupoliitilist ohtu? Esimesele küsimusele võib vastata nii ei kui ka jah. Jooniselt 1 vastu vaatab tulpade pikkus on sellest vaatepunktist tõlgendatuna mõneti eksitav. Hiina majandus on praegu veel suure rahvaarvuga riigi ekstensiivne majandus. Vaatamata viimase aja edule jääb ta majanduse kõrgtehnoloogilisuse komponendi poolest USAst veel kaugemale maha. Küsimus ei ole

selles, et Hiinast võiks saada lähemal ajal maailma majandusliider, vaid selles, et nii Hiina kui ka üldse Aasia maade positsiooni tugevnemisega võib USA kaotada oma maailma vaieldamatu majandusliidri rolli, USA domineerimine võib asendada mingit laadi multipolaarsusega. See tähendaks muidugi ka Hiina rolli suurenemist globaalse majanduse reguleerimisega seotud rahvusvahelistes organisatsioonides. Liidripositsiooni ohustamine on olemas ka ideoloogias ja hästi jälgitav ideoloogilises retoorikas. Kui näiteks omaaegsetes bestsellerites, Thomas L. Friedmani raamatutes „Lexus ja oliivipuu“ ning „The World is Flat“ (vastavalt 1999 ja 2005) käsitleti Hiina esiletõusu maailmamajanduses veel peaaegu et kapitalismi triumfina, siis nüüd ilmub üha enam publikatsioone, mis rõhutavad kaunis pealetükkivalt, et Hiina puhul on tegemist riigiga, kus võimul on kommunistid, et Hiina mudel on ebademokraatlik autoritaarne mudel ja et seetõttu on Hiina investeeringud välismaale ohtlikud ja Hiina ise potentsiaalne julgeolekuoht.

Ehkki tihti kasutatakse argumenti, et koos majanduse tugevnemisega kasvavad Hiina võimalused suurendada oma militaarkulutusi ja olla kunagi võimeline soovi korral ka USAle väljakutset esitama, ei usu eksperdid siiski Hiina ja USA otsese militaarkonflikti ohtu. Mõlemapoolne majanduslik sõltuvus on liiga suur, kaotada on liiga palju ning puudub selgem motiiv, mille nimel konflikti provotseerimisega riskida. Küll aga tundub mitmetele autoritele ohtlik Hiina tõusev aktiivsus Aafrikas ja Lääne-Ameerikas. Kardetakse, et nendele mandritele omastes segastes oludes võib Hiina teha kohalikku poliitikasse sekkudes samme, mis pole USAle vastuvõetavad, ja vallandada sellega kahe riigi suhetes järsu kriisi, millest kumbki pool tegelikult huvitatud pole.

Majandussuhtluse domineeriva laadi muutumine. Üheks kesketest küsimustest on see, kas järgneval perioodil toimub taas tagasipöördumine pikka aega toiminud liberaalse globaalse kaubandus- ja majanduskoostöö režiimi juurde või jätkuvad ja tugevnevad viimastel aastatel ilmnunud proteksionistlikud tendentsid, kaubandussõdadega ähvardamine jms. Proteksionistlikke aktsioone saab osaliselt pidada kaitsekäikudeks ja reaktsiooniks juba tekkinud probleemidele. Nad on tulenenud arenenud riikide, sh USA raskusest saada hakkama globaliseerumise tagajärjel tekkinud suurte riigisiseste regionaalsete ja sektoriaalsete diferentsidega ning nn vanade tööstusharude töötajaskonna tööpuuduse ja rahulolematusega. Teisalt on tegu reaktsiooniga uute tõusjate riikide poolt kasutatavale reeglivastasele riigiabile ja muudele seda laadi püüdlustele. Neil juhtudel peaks reaktsiooni mõju jääma lokaliseerituks ja mitte väga pikaajaliseks. Vahest mitte väiksemal määral on tegemist aga proaktiivse poliitikaga, millega senised juhtriigid püüavad mängida kaarte enda kasuks ümber ja vältida uute tõusvate majanduste muutumist liiga

tugevaks. Hiinat ja teisi nn taganttulijaid kallutab see jällegi looma võimaluse piires oma sõltumatuid struktuure, et vähendada riigi haavatavust. Tähtis on, kui pikaks kujuneb konkurentsituatsiooni enda kasuks kallutada püüdmise periood. Kas peale mõningat jõuproovimist aktsepteeritakse endine või muutunud jõudude vahekord majandusareenil ja võimalik, et natuke kohendatud mängureglid või jätkub taganemine maailmamajanduse avatuse põhimõtetest? Viimane tooks kaasa multilateraalsete suhete asemel bilateraalse lepingute domineerima tõusu, sulgumise majandusblokkide raamidesse ja pikad kaubandussõdadega seotud ebastabiilsusperioodid. Globaalsete väärtusloomeahelate asemel tähtsustuksid regionaalset laadi rahvusvahelised võrgustikud kui riskidele vähem alluvad. Oliver Stuenkel prognoosib, et ehkki Hiina kujundab praegusel perioodil välja tugevalt Lääne mõju all olevatele globaalmajanduse juhtorganitele ja -organisatsioonidele vastukaaluks ja nende surveamiseks enda poolt domineeritavaid koostööstruktuure, on ta põhimõtteliselt huvitatud globaalsest vabakaubandusest ja multilateraalsetest koostöörežiimidest ning ei soovi olemasoleva süsteemi lagunemist, vaid oma positsioonide mõningat tugevdamist selles ja mõnede mängureglite kohendamist. Millega soostub USA, on esialgu lahtine.

Konkurentsivõitluses võib oma positsioone tugevdada üks või teine osapool, kuid globaalsele majanduskasvule mõjub tagasimineku rahvusvaheliste majandussuhete liberaalsuses kindlasti negatiivselt.

Üldine majanduskasvu perspektiiv: mõju ja tagasimõju. Globaalse majanduskasvu dünaamika sõltub terve hulga tegurite koosmõjust: tehnoloogia uuenemise tsükkel, lühemaajalised konjunktuuritsüklid võtmeriikides, regioonide ja rahvusvahelise kaubanduse avatus ning globaalse ulatuse võtnud finantskriisid oma erineva tekkemehaanikaga. Üldiselt eeldatakse globaalset majanduskasvu pikemas perspektiivis pigem alanevat. Selle põhjuseks on eelkõige üha suurema arvu riikide majanduste jõudmine teenusmajanduse domineerimise faasi, kus kiiret kasvu produtseerida on raskem kui tööstusliku tootmise domineerimise staadiumis, lisaks veel ökoloogilise situatsiooni halvenemisest tulenevad piirangud. Üldise majanduskasvu perspektiiv mõjutab foonina konkurentsivõitlust majandusvõimu pooluste vahel ja sellega seotud väärtusloomeahelate ümberkujundamist.

Kiire majanduskasvu tingimustes või selle ootuses domineerib võitlus defitsiitseks muutuvate tooraine- ja energiaressursside pärast, investeeritakse uute turgude haaramisse. Aeglase majanduskasvu korral võib tugevneda püüd säilitada tööhõivet raskes seisus olevates koduturu segmentides. Stabiilse majanduskasvu puhul panustatakse pikkade globaalsete väärtusloomeahelate tugevdamisse. Stagneeruma jäänud majanduskasv võib isegi olla motivaatoriks, et võtta ette liikumine

liberaalsema kaubandusrežiimi suunas, kuid järsult langeva majanduse tingimustes on ülimalt raske jõuda rahvusvahelise majanduskoostöö ratsionaalse režiimi kokkuleppimiseni.

Tehnoloogiamuutuste mõju. Tehnoloogiate mõju on tegur, millest loodetakse tihti lunastust kõigile vaatluse all oleva seospildi negatiivsetele mõjudele ja suundumustele. Samal ajal ei ole nende muutuste mõju, eriti meid huvitavast, st geökonoomilisest aspektist hinnates, teiste mõjutegurite kontekstis mitte väga lihtsalt hinnatav, vahel on see ka vastuoluline. Infotehnoloogia areng pakub võimalusi luua ja kasutada suurandmeanalüüsil põhinevaid ärimudeleid, et paremini tarbijateni jõuda. Pole aga selge, kuivõrd piisavad on need mudelid, et näiteks turgude enam riigi- või blokisiseseks muutumise ajal efektiivsemalt kaugturgudeni jõuda. Tehnoloogiaareng võimaldab soovi korral oma riigis küberruumi ka kontrolli alla võtta, teiste jaoks sulgeda. Fossiilkütuste kasutamise asendamine energeetikas teiste tehnoloogiatega teeb ilmselt palju head, kuid võib kaasa tuua kütusetootmisel ja -müügil baseeruvate majanduste kokkukukkumise. Mõnedel juhtudel võib tehnoloogia progress muuta rahvusvahelised väärtusloomeahelad palju lühemaks, teistel juhtudel jälle rohkemaid maid haaravaks ja komplekssemaks.

Revolutsioonilised läbimurded tehnoloogiates, täpsemalt erinevate uute tehnoloogiate kombineerimisel, on tõusuvõimalus neile maadele, kelle firmad vanadel tehnoloogiatel baseeruvad tootmises on kinnistatud eksisteerivate väärtusloomeahelate madalamalt makstud lülidesse. Sellest võimalusest kinnihaaramine eeldab aga head haridust ja kõrget innovatsioonivõimekust.

Demograafiliste trendide mõju. Olulisemad on siin ühelt poolt Euroopa ja teiste arenenud maade elanikkonna vananemine, teiselt poolt aga suurenevad globaalsed migratsioonivood. Tuleb arvestada, et Euroopa läheduses asuvad ebastabiilsed noore elanikkonnaga riigid ning migratsioon ei pruugi olla vaid tööalane. Väga keskseks teguriks saab globaalseks kujunev jaht talentidele, seega ka ajude äravool (*brain drain*).

Ökoloogilise situatsiooni kriitilisemaks muutumise mõju. Kui ökoloogilise situatsiooni muutumisest on kirjutatud palju, seda nii maailma kui ka üksikute regioonide tasandil, siis nende muutuste seostest geökonoomilise dünaamika ja problemaatikaga tundub vähem. Potentsiaalselt on siin tegemist tugevamõjuliste seostega, seda nii ennetavate poliitikate rakendamise kui ka juba ilmnunud kriisidele reageerimise aspektist.

Pikka aega on olnud problemaatiline see, et majanduskasv maailma nn tõusvates majandustes on saavutatud looduskeskkonna tugeva saastamise ja kliima soojenemisele kaasaaitamise arvel. See oli suureks probleemiks Hiina puhul, kus nüüd on õnneks küll hakatud keskkonnahoiule suuremat tähelepanu pöörama, ning töötab selleks saada ka India puhul. Surve üksikutele riikidele vähendada looduskeskkonnale mõjuvat koormust võib tugevdada geopoliitilisi vastuolusid, eriti kui arvestada, et patuste, st suure ökoloogilise jalajäljega maade hulgas on ka USA. Arengumaade majanduskasvu negatiivseid ökoloogilisi tagajärgi võiks leevendada arenenud maade poolt osutatud abi vähem saastavate tehnoloogiate kasutuselevõtuks, kuid niisuguse abi andmises kokku leppida on väga raske.

Kui eeldada, et lähematel aastakümnetel suudetakse maailmas radikaalselt muuta poliitikaid ökoloogilistele hädaohtudele vastu astumiseks, siis tähendab see energiakulukate tootmiste ja transpordimahtude tugevat kokkutõmbamist, kohaliku loodusressursi suuremat tähtsustumist ja tehnoloogiate põhjalikku muutmist laial skaalal. Riikide pingeread mängitakse ümber nii majandustugevuse kui ka elukeskkonnaks kõlbulikkuse seisukohalt hinnatuna. Väga raskesse seisu võivad sattuda praegu oma majandust naftaekspordiga edendanud ja saadud tulu abil kõrbesse uhkeid linnu ehitanud riigid. Euroopa oleks sel juhul kahetises seisus: miinuseks oleks kohalike loodusvarade nappus, plussiks aga tõenäoliselt teistega võrreldes mõnevõrra enam omandatud oskused välja töötada ja evitada uusi ökoloogilisi tehnoloogiaid.

Majanduskasvu jätkumise perspektiivile mõjuvad ökoloogilised surved ja ohud negatiivselt. Kui praegu on loosungiks saanud „roheline majanduskasv“ (*green growth*), siis alarmistlikumad keskkonna pärast muretsejad peavad vajalikuks sõna *majanduskasv* üldse ära unustada ning hakata tegelema majanduse juhitud kahandamise strateegiate väljatöötamise ja elluviimisega.

Jorgen Randers, raamatu „2052: A Global Forecast for the Next Forty Years“ autor, ei usu eriti inimkonna võimesse oma käitumismudeleid fundamentaalselt muuta. Ta peab tõenäoliseks, et pigem jääb domineerivaks juba kaelasadanud probleemidele tagantjärele reageerimine ja lokaalne ennetustegevus. Sellest tulenevalt peab aga praegusest oluliselt suurem osa maailma SKTst tulevikus minema ökoloogiliste hädade ärahoidmiseks, taastamistöodeks ja kaotatu kompenseerimiseks. Samal ajal suurenevad ka loodusressursside ökoloogiliselt ohutumaks kättesaamiseks vajalikud ressursid. See paneb paratamatult „katuse peale“ maailma majanduskasvule. Pärast 2050. aastat majandus enam ei kasva, stagneerub ja hakkab ajapikku kahanema. Tarbimine hakkab langema veel varem, sest eelnevalt

märgitud põhjustel peab suurendama investeringute osa SKTs, mis tähendab, et tarbimiseks jääb vähem tulu. Randers pöörab tähelepanu ka diferentsidele majanduskasvu aeglustumises: USAs ja Euroopas jookseb tema hinnangul majanduskasv kinni varem, Hiinas jätkub kauem⁵. Olles Hiina suhtes optimistlik, eeldab Randers, et ökoloogilise surve pidurdumise tagajärjel maailmas tervikuna toimivas dünaamikas riikide arenguvahed ei vähene, vaid suurenevad. Need suurenevad aga ka USA sees.

Lisaks Aafrika Sahara-lähedastele aladele, mida võib juba praegu pidada ökoloogilise katastroofi piirkonnaks, võib kliima soojenedes väga tugevalt kannatada praegu kasvava majandusega suurriik India (teda paigutatakse koos Bangladeshhi ja Pakistaniga maailma kõige kõrgema ökoloogilise riskiga piirkondade hulka), teiste sõnadega, üks maailmamajanduse kasvupoolustest võidakse lüüa rivist välja.

Väga tõsiseks katsumuseks võivad saada ökoloogilised migrandid ja nende elama paigutamine. Kui maailm on eelnevalt geökonomiliste vastuolude tõttu killunenud ja ka majandus on languses, on üksmeele leidmine ökoloogiliste hädaohtudega hakkamasaamiseks raske.

Mõjud Eestile ja edasise analüüsi võimalused

Eeltoodud analüüsist võiks teha Eesti kohta vähemalt järgmised üldistatud järeldused.

- Maailmamajanduse kasvutsenter näib liikuvat jätkuvalt Aiasse. Eesti asub kõrgetasemelise ja jõuka, küllalt tugevalt integreerunud, aga maailmas tõenäoliselt tasapisi oma positsioone kaotava majanduspiirkonna, ELi äärealal.
- Nii maailmamajanduses kui ka geopoliitikas osutub tulevikus otsustavaks USA ja Hiina teljel toimuv. Konkurents nende kahe majandusliku suurjõu vahel tekitab eeldatavasti edaspidi teatud tõmblusi, kuid ei kujune tõenäoliselt siiski liiga dramaatiliseks, vaid lõpeb mõlemapoolse tugeva sõltuvuse tõttu teineteisest mingit laadi kompromissidega.
- ELil on ees mängureeglite täpsustamine suhetes Hiinaga, kuid USA ja Hiina vahelises geökonomilises ja geopoliitilises konkurentsis liidripositsiooni pärast jääb ta pigem kõrvaltvaatajaks. Ta on huvitatud stabiilsete reeglite

⁵ Randersi prognoosarvutustes on tähtis koht ka siinses tekstis mainitud eeldusel, et teenusmajanduses on majanduskasvu saavutada raskem kui tööstuslikus majanduses. Hiina ei ole oma majandusarengu tsüklis veel jõudnud sellisele teenusmajanduse domineerimise astmele kui arenenud maad, ta saab esialgu kasutada nn taganttulija eelist.

säilitamisest maailma kaubanduses ja muus rahvusvahelises majandussuhtluses.

- ELi ja Eesti suhted Venemaaga liiguvad üha enam Hiinaga seostuvasse globaalsesse konteksti: Venemaa manööverdamine ELi ja Hiina kui kahe suure majandusruumi vahel, ELi ja Hiina vaheliste transpordimagistraalide arendamine üle Venemaa ja laiemalt üle Euro-Aasia territooriumi.
- Praeguseks on toimunud küllalt selge tagasiliikumine rahvusvahelise majanduse suureneva avatuse poliitikalte protektsionismi poole ning katsete poole muuta kokkulepitud kaubandusreežiime ja jõuvahekordi majanduses ühepoolsetes huvides. Selle trendi jätkumise või muutumise perspektiivid ei ole selged. Eesti saab tugineda ELi ühisele kaubanduspoliitikale, kuid peab arvestama tulevikus rahvusvahelise majanduskeskkonna võimalike erinevate olekutega: protektsionistlikum, blokistunum, liberaalsem, stabiilsem või anarhilisem.
- Eesti ettevõtete jätkamine valdavalt olemasolevate tegevusvaldkondade ja senistele sarnaste ärimudelite raames ei pruugi olla piisav saavutamaks edu ka tulevikus. Sõltuvalt nii tegutsemisvaldkonna eripärast kui ka rahvusvahelise majanduskeskkonna edasise muutumise stsenaariumist võivad edu toovateks strateegiateks olla nii siirdumine kaugturgudele, kasutades selleks infotehnoloogia arenguga seotud võimalusi, kui ka hoopis tõsisem keskendumine näiteks lähiturgudele Põhjamaades, tähtsustades senisest oluliselt enam selle regiooni turu konkreetsete toodete ja teenuste lõpptarbivate spetsiifilisi vajadusi.
- Ökoloogiaga seotud probleemide veelgi kiirem esiplaanile tõus muudab väga oluliselt kogu majanduse konteksti. Seades majandusele piiranguid ja tõenäoliselt alandades majanduskasvu võimalusi, loob see ühtlasi uusi võimalusi, kusjuures nende võimalustega haakumiseks on Eesti asukoht ökoloogiliselt väga tundlike ja nende probleemidega tegelevate Skandinaaviamaade kõrval mõeldavatest üks parimaid.

Saamaks võimalikult head pilti kogu geökonomiliste võimaluste spektrist on otstarbekas konstrueerida Eesti majanduse arenguteede läbiarutamiseks vajalikud tulevikupildid selliselt, et need haaraksid kombineeritult nii maailmamajandusega toimuvat kui ka Euroopaga toimuvat. Üks variant on järgnevas esitatav stsenaariumide konstruktsioon.

- „–“ / „–“ **stsenaarium**. Maailmamajanduse kasvupoolused hakkavad asuma selgelt Euroopast väljaspool, ELi-sisene integratsioon läheb pigem tagurpidi.

Iga riik on sunnitud püüdma ujuda iseseisvalt, leidma endale sobivaid koostööpartnereid Euroopas ja kindlasti ka väljaspool. Situatsioonile reageerimine võib olla riigiti erinev. Tegemata jäävad ühisaktsioonid, mis on vajalikud olulisemate muutuste saavutamiseks, näiteks ökoloogilise tasakaalu tagamine ja suuremate infrastruktuuride rajamine.

- „+“ / „+“ stsenaarium. Euroopa maailmamajanduse perifeeriasse liikumine pidurdub, osaliselt ka ELi-sisese integratsiooni tugevnemise tõttu. See nn endise unistuse realiseerimise stsenaarium sisaldab mõningaid uusi, elulaadi muutumist puudutavaid momente, kuid tõenäoliselt vaid piiratud kujul, majandusliku konkurentsivõime tõstmise motiiv jääb siin ilmselt keskseks.
- „-“ / „+“ stsenaarium. Euroopa kaotab paratamatult oma positsioone maailmas, aga ELi-sisene integratsioon tugevneb. See variant võib tekkida kahe erineva alusloogika põhjal, mistõttu siin võib eristada kahte allstsenaariumi. Allstsenaarium a: ELi integratsioon toimub selleks, et vältida veelgi suuremat tagasiminekut majanduses, majanduskasv või vähemalt majanduslanguse aeglustamine jääb edasi iidoliks. Allstsenaarium b: Euroopa püüab, osaliselt ökoloogiliste ohtude tugevnemise tingimustes, osaliselt nn postmodernistlike väärtuste esilepääsu tõttu, leida muud rahuldava sotsiaalse eksisteerimise viisi ilma, et primaarne oleks edasine rabelemine globaalses „rottide võidujooksus“. Sellise ideoloogia esiletõusu on nii vanades ja jõukamates ELi liikmesmaades kui ka Eestis võimalik juba täheldada. Vahendite leidmine praegusest erinevale elulaadile üleminekuks ja selle harrastamiseks ei ole jõukamates maades piisava motivatsiooni korral muutuse põhitakistus, küll aga saab piduriks materiaalse elatustaseme langus ja tarbimisharjumiste muutmine. Madalama majandusarengu tasemega maade kaasamine madala majanduskasvu pealt rajatavasse ökoloogilisse Euroopasse ja/või sotsiaalsesse Euroopasse on tõenäoliselt keerulisem, kuid ELi ühispingutuste puhul võib see olla võimalik.
- „+“ / „-“ stsenaarium. Olukorda, kus Euroopa oleks edukas oma positsiooni säilitamisel või tugevdamisel maailmamajanduses, aga sellest hoolimata toimuks ELi desintegratsioon, tuleb praeguste trendide jätkumise puhul pidada kaunis ebaloogiliseks ja seetõttu pole selle variandi detailsemal läbitöötamisel ilmselt suurt mõtet. Vähemalt juhul, kui selle alla ei suudeta konstrueerida usaldatavat alusloogikat.

Kõikide kirjeldatud stsenaariumide koostamisel oleks vaja läbi teha nn tagurpidi mõtlemise etapp. Alustades stsenaariumi definitsioonist, tuleks kõigepealt

konstrueerida võimalik usutav kontekst, mille puhul stsenaarium saaks käivituda: milliste globaalsete majanduskasvukeskuste domineerimise korral, millises geopoliitilises situatsioonis, millise rahvusvahelise majanduse funktsioneerimise tüübi puhul, mis laadi tehnoloogiliste uuenduste domineerimise juures jne. Võib-olla ka mis laadi ja kui tugeva ökoloogilise surve juures. See lihtsustaks hiljem kirjelduste koostamist sellest, mismoodi Eesti majanduslik ja muu olukord võiks ühe või teise stsenaariumi puhul välja näha ja millised reageerimisviisid avanevad.

Nii konstrueeritud stsenaariumide kaupa on võimalik detailsemalt läbi mängida Eesti konkreetsema majandusliku positsioneerumise variandid: positsioneerumine Põhja-Euroopa (nn Baltoskandia) kontekstis⁶, laiemas ehk Läänemere maade (NB! Saksamaa) kontekstis⁷, majandussuhetes Venemaa ja nn Euro-Aasia liidu majandustega, suhetes USAga ja majanduslikult tõusvate Ida-Aasia maadega.

Kõikide stsenaariumide puhul tuleks püüda kindlaks teha, millised majandusliku spetsialiseerituse põhijooned, milline looduskeskkonnakasutus, mis laadi uutele tehnoloogilistele suundadele ja ärimudelitele tuginemine ning millised inim- ja sotsiaalkapitali arendamise viisid võiksid selle stsenaariumi konkreetsetes tingimustes aktualiseeruda ja edu tuua.

⁶ Kuna nii Rootsi kui ka Soome majandused on kõrge tasemega tehnoloogiliselt arenenud majandused, mille juhtivad firmad on aktiivsed maailma keskse tähtsusega turgudel, siis paigutuvad kaudselt selle temaatika alla ka Eesti firmade võimalused teenindada Aasia maade või USA turgude nõudlust kaasosalistena Põhjamaade kõrgtehnoloogilise ettevõtluse klastrites ja võrgustikes.

⁷ Põhimõtteliselt saab siia alla paigutada ka Läänemere ruumi idakalda majandusliku integratsiooni suunal Eesti, Läti, Leedu ja Poola. See teema, mida omal ajal käsitleti Eesti lõunasuunalise majandusekspansioonina, on nüüd mõnevõrra muutunud kujul uuesti aktualiseerumas seoses Rail Balticu rajamisega.